MADANIYATGA YO‘NALTIRILGAN BARQAROR TURIZM: INNOVATSIYALAR, AMALIYOTLAR VA XALQARO TAJRIBA

Anvarova Muhsinaxon Otabek qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Turizm va mehmondo‘stlik mutaxassisligi magistri

Telefon raqam: +99890 409 65 06

E-mail: anvarovamuhsinakhon@gmail.com

Orcid: 0009-0008-9033-9951

Annotatsiya: Mazkur maqolada madaniy meros obyektlarini asrab-avaylash va ulardan barqaror turizmni rivojlantirishda samarali foydalanish masalalari tadqiq etilgan. Madaniyatga yo‘naltirilgan turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlari, shuningdek, raqamli texnologiyalarning madaniy merosni muhofaza qilish hamda turistik xizmatlarni takomillashtirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda O‘zbekiston tajribasi Yaponiya, Italiya va Janubiy Koreyaning ilg‘or amaliyotlari bilan qiyosiy tahlil qilingan. Raqamli arxivlar, 3D modellashtirish, virtual va kengaytirilgan reallik, sun’iy intellekt hamda tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish texnologiyalariga alohida e’tibor qaratilgan. Natijada madaniy merosni muhofaza qilish, mahalliy hamjamiyat ishtirokini kuchaytirish va turistik faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan integratsiyalashgan boshqaruv modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: madaniy turizm, barqaror turizm, madaniy meros, innovatsiya, raqamli texnologiyalar, 3D modellashtirish, virtual reallik, mahalliy hamjamiyat, turistik destinatsiya, merosni muhofaza qilish.

Kirish

Bugungi kunda turizm sohasi nafaqat iqtisodiy daromad manbai, balki mamlakatlarning tarixiy-madaniy merosini xalqaro miqyosda targ‘ib qilish, milliy qadriyatlarni saqlash va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, madaniyatga yo‘naltirilgan turizm tarixiy obidalar, muzeylar, me’moriy majmualar, hunarmandchilik, milliy urf-odatlar,

an’anaviy san’at va mahalliy turmush tarzini turistik mahsulotga aylantirish imkonini beradi.

Biroq madaniy meros obyektlaridan turizm maqsadida foydalanish jarayoni muayyan xavflarni ham yuzaga keltiradi. Tashrif buyuruvchilar sonining ortishi tarixiy obidalarning jismoniy yemirilishi, tabiiy muhitga bosim kuchayishi, mahalliy an’analarning tijoratlashuvi va madaniy o‘ziga xoslikning zaiflashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli madaniy turizmni rivojlantirishda iqtisodiy manfaatlar bilan bir qatorda merosni muhofaza qilish, mahalliy aholi manfaatlarini hisobga olish va ekologik muvozanatni ta’minlash zarur.

UN Tourism tomonidan tayyorlangan Study on Tourism and Intangible Cultural Heritage tadqiqotida turizm va nomoddiy madaniy meros o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, mahalliy hamjamiyatlar ishtiroki hamda an’analarni saqlash masalalari yoritilgan [1]. ICOMOSning 2022- **TADQIQOT METODOLOGIYASI**

yilda qabul qilingan Xalqaro madaniy meros turizmi xartiyasida esa turizmni rivojlantirishda merosning haqiqiyligi, mahalliy hamjamiyat manfaatlari va barqaror boshqaruv tamoyillariga rioya qilish muhimligi ta’kidlangan [2].

O‘zbekiston ham boy tarixiy-madaniy salohiyatga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Qo‘qon va Marg‘ilon kabi hududlar tarixiy me’morchilik, hunarmandchilik va milliy madaniyat namunalari bilan ajralib turadi. Ushbu salohiyatdan samarali foydalanish uchun an’anaviy turistik xizmatlarni innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, hujjatlar tahlili va SWOT tahlil usullaridan foydalanildi. O‘zbekiston tajribasi Yaponiya, Italiya va Janubiy Koreyaning madaniy turizmni innovatsion rivojlantirish amaliyotlari bilan qiyoslandi.

Tadqiqotning axborot bazasini UNESCO, UN Tourism, ICOMOS, OECD tashkilotlari materiallari, xalqaro ilmiy maqolalar hamda O‘zbekiston Respublikasining turizm va madaniy meros sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlari tashkil etdi.

Shuningdek, madaniy merosni raqamlashtirish, tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish va mahalliy hamjamiyat ishtirokini ta’minlash bo‘yicha xalqaro tajribalar o‘rganildi. Tadqiqot hujjatli va qiyosiy tahlilga asoslangan bo‘lib, mustaqil dala so‘rovi yoki

original miqdoriy tajriba o‘tkazilmagan. Shu bois keltirilgan natijalar mavjud ilmiy manbalar va amaliy tajribalarni umumlashtirish asosida shakllantirilgan.

Natijalar

Madaniyatga yo‘naltirilgan barqaror turizmni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar muhim vosita hisoblanadi. Ular madaniy meros obyektlarining holatini kuzatish, tarixiy ma’lumotlarni saqlash, turistik xizmatlar sifatini oshirish va tashrif buyuruvchilar oqimini samarali boshqarish imkonini beradi.

Madaniy turizmda foydalanish mumkin bo‘lgan asosiy innovatsion texnologiyalar quyidagilardan iborat:

• Raqamli arxiv va 3D modellashtirish. Tarixiy obidalar, muzey eksponatlari va me’moriy yodgorliklarni uch o‘lchamli formatda raqamlashtirish ularning raqamli nusxalarini yaratish imkonini beradi. Bu texnologiya obyektning hozirgi holatini qayd etish, restavratsiya jarayonlarini rejalashtirish va kelajak avlod uchun tarixiy ma’lumotlarni saqlashda muhim ahamiyatga ega.

• Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR). Ushbu texnologiyalar turistlarga tarixiy obyektlarning avvalgi ko‘rinishini virtual tarzda namoyish etish, tarixiy voqealarni interaktiv shaklda o‘rganish va muzey ekspozitsiyalarini yangi formatda taqdim etish imkonini beradi.

• Sun’iy intellekt va IoT texnologiyalari. Sensorlar, videokuzatuv tizimlari va sun’iy intellekt yordamida tarixiy obyektlarning holati, tashrif buyuruvchilar soni, harorat, namlik va boshqa muhim ko‘rsatkichlarni kuzatish mumkin.

• Raqamli tashrif buyuruvchilar boshqaruvi. Elektron chiptalar, vaqt bo‘yicha tashrif buyurish tizimi, mobil ilovalar va raqamli xaritalar turistlar oqimini tartibga solib, tarixiy obyektlarga tushadigan ortiqcha bosimni kamaytiradi.

1-jadval.

Madaniy turizmda innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo‘nalishlari

Texnologiya	Qo‘llanilish sohasi	Kutiladigan natija
3D modellashtirish	Tarixiy obidalarni raqamlashtirish	Merosning raqamli nusxasini saqlash
VR/AR	Muzey va tarixiy obyektlar	Interaktiv turistik tajriba
Sun’iy intellekt	Ma’lumotlarni tahlil qilish	Samarali boshqaruv qarorlari
IoT sensorlari	Obyektlar holatini kuzatish	Muhofaza samaradorligini oshirish
Elektron chiptalar	Tashrif buyuruvchilar oqimi	Ortiqcha yuklamani kamaytirish
Raqamli xaritalar	Turistik marshrutlar	Turistlar uchun qulaylik yaratish

Xalqaro tajriba madaniy turizmni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar, tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish va madaniy merosni muhofaza qilish bir-birini to‘ldirishi lozimligini ko‘rsatadi.

Yaponiya tajribasi. Kioto shahrida turistik hududlardagi gavjumlikni kamaytirish maqsadida Kyoto Travel Congestion Forecast tizimidan foydalaniladi. Mazkur platforma turistlarga hududlar va vaqt kesimida gavjumlik darajasi haqida ma’lumot beradi. Ayrim ko‘rsatkichlar real vaqt rejimidagi kuzatuvlar va mobil qurilmalar joylashuviga oid ma’lumotlar asosida shakllantiriladi. Bu yondashuv turistlarni muqobil yo‘nalishlarga yo‘naltirish va tarixiy hududlarga tushadigan bosimni kamaytirishga xizmat qiladi [3].

Italiya tajribasi. 2025-yilda yo‘lga qo‘yilgan XRculture loyihasi madaniy meros obyektlarini ilg‘or raqamli texnologiyalar orqali hujjatlashtirish va namoyish etishga qaratilgan. Loyiha doirasida 3D modellashtirish, NeRF va Gaussian Splatting kabi texnologiyalar hamda kengaytirilgan reallik imkoniyatlaridan foydalanish ko‘zda tutilgan. Bu usullar tarixiy obyektlarning raqamli tasvirlarini yaratish, ularni ta’lim, turizm va muhofaza jarayonlariga tatbiq etish imkonini beradi [4].

Janubiy Koreya tajribasi. Gangneung Metaverse Experience Center markazida VR va AR texnologiyalari yordamida hududning tarixi va madaniyatini interaktiv shaklda namoyish etish amaliyoti mavjud. Bu tashrif buyuruvchilarning madaniy meros bilan tanishish imkoniyatlarini kengaytiradi va turistik tajribani boyitadi [3].

O‘zbekistonning tarixiy-madaniy salohiyati madaniyatga yo‘naltirilgan turizmni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish madaniy merosni muhofaza qilish va turistik xizmatlarni zamonaviy talablar asosida tashkil etishga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 7-dekabrdagi 820-son qarori turizm sohasida raqamlashtirish va yagona elektron

platformani rivojlantirish yo‘nalishlarini belgilaydi [5]. Shuningdek, 2026-yilda e’lon qilingan rasmiy ma’lumotlarda madaniy meros obyektlarini raqamlashtirish, raqamli egizaklar, Heritage Open Data, sun’iy intellekt va tashrif buyuruvchilarni boshqarish texnologiyalarini joriy etish masalalariga e’tibor qaratilgan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda quyidagi yo‘nalishlarni ustuvor rivojlantirish maqsadga muvofiq:

• Madaniy merosning yagona raqamli bazasini shakllantirish. Tarixiy obidalar, muzeylar, hunarmandchilik markazlari va nomoddiy madaniy meros namunalari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yagona tizimga birlashtirish.

• 3D modellashtirish va raqamli arxivlarni kengaytirish. Muhim tarixiy obyektlarning raqamli nusxalarini yaratish va ularni ilmiy tadqiqot hamda turizm faoliyatida qo‘llash.

• VR/AR texnologiyalarini joriy etish. Muzeylar, tarixiy majmualar va ziyoratgohlarda virtual ekskursiyalar hamda interaktiv axborot xizmatlarini tashkil etish.

• Turistlar oqimini boshqarish. Elektron chiptalar, vaqt bo‘yicha tashrif tizimi va raqamli xaritalar orqali gavjumlikni kamaytirish.

• Mahalliy hamjamiyat ishtirokini kuchaytirish. Hunarmandlar, mahalliy gidlar, oilaviy mehmon uylari va milliy taomlar tayyorlovchi tadbirkorlarni turistik qiymat zanjiriga faol jalb etish.

Buxoro tarixiy hududida o‘tkazilgan 2026-yilgi tadqiqotda raqamli texnologiyalar va ESG tamoyillarining barqaror turizmga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda ijtimoiy omilning ta’siri $\beta=0,398$, boshqaruv omilining ta’siri $\beta=0,312$, ekologik omilning ta’siri esa $\beta=0,267$ ko‘rsatkichida qayd etilgan. Modelning izohlash darajasi $R^2=0,587$ ni tashkil etgan. Ushbu natijalar Buxoro misolida ijtimoiy ishtirok va boshqaruv omillarining ahamiyatini ko‘rsatadi, biroq ularni O‘zbekistonning barcha hududlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri umumlashtirish mumkin emas.

Muhokama

Tadqiqot natijalari madaniyatga yo‘naltirilgan barqaror turizmni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Biroq texnologiyalarni joriy etishning o‘zi barqarorlikni ta’minlamaydi. Ular tegishli boshqaruv

mexanizmlari, ilmiy asoslangan qarorlar va mahalliy hamjamiyat manfaatlari bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

UNESCOning Barqaror turizm vositalari to‘plamida ham madaniy meros obyektlarida tashrif buyuruvchilar harakatini boshqarish, turizm ta’sirini monitoring qilish va mahalliy hamjamiyat manfaatlarini hisobga olish muhim yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatilgan .

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Yaponiya turistlar oqimini boshqarishga, Italiya madaniy merosni raqamlashtirishga, Janubiy Koreya esa virtual madaniy tajribalarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. O‘zbekiston ushbu tajribalarni o‘zining tarixiy-madaniy xususiyatlari va hududiy imkoniyatlariga moslashtirishi mumkin. Shu bilan birga, ayrim muammolarni ham hisobga olish zarur. Jumladan, raqamli infratuzilmaning barcha hududlarda bir xil rivojlanmaganligi, malakali mutaxassislar yetishmasligi, raqamli ma’lumotlarning xavfsizligi va tarixiy merosni tijoratlashtirish xavfi dolzarb masalalar hisoblanadi. Ayniqsa, nomoddiy madaniy merosni raqamli targ‘ib qilishda uning asl mazmuni va mahalliy jamoalar huquqlarini saqlash muhimdir.

Xulosa

Madaniyatga yo‘naltirilgan barqaror turizmni rivojlantirish madaniy meros obyektlaridan samarali foydalanish bilan bir qatorda, ularni kelajak avlodlar uchun asrab-avaylashni ham talab etadi. Mazkur jarayonda raqamli texnologiyalar, jumladan, 3D modellashtirish, virtual va kengaytirilgan reallik, sun’iy intellekt hamda IoT tizimlari madaniy merosni muhofaza qilish, turistik xizmatlar sifatini oshirish va tashrif buyuruvchilar oqimini samarali boshqarishning muhim vositalari hisoblanadi. Yaponiya, Italiya va Janubiy Koreya tajribasi innovatsion yondashuvlarni madaniy turizmga tatbiq etish orqali tarixiy obyektlarni raqamlashtirish, turistlar uchun interaktiv xizmatlar yaratish va turistik hududlarga tushadigan ortiqcha yuklamani kamaytirish mumkinligini ko‘rsatadi. Ushbu tajribalarni O‘zbekistonning tarixiy-madaniy salohiyati va hududiy xususiyatlariga moslashtirish mamlakatda madaniy turizmning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, madaniy turizmning barqarorligi faqat texnologik yangiliklarga emas, balki samarali boshqaruv, mahalliy hamjamiyat ishtiroki, ekologik mas’uliyat va madaniy qadriyatlarning asl mazmunini saqlashga ham bog‘liq. Ayniqsa, hunarmandchilik, milliy

urf-odatlar, gastronomiya va oilaviy tadbirkorlikni turistik faoliyat bilan uyg‘unlashtirish mahalliy aholining iqtisodiy faolligini oshirish hamda madaniy merosning davomiyligini ta’minlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNWTO. (2012). Study on Tourism and Intangible Cultural Heritage. Madrid: World Tourism Organization.https://www.untourism.int/archive/global/publication/study-tourism-and-intangible-cultural-heritage

2. ICOMOS. (2022). International Charter for Cultural Heritage Tourism.https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2805/

3. OECD. (2022). Maximising Synergies between Tourism and Cultural and Creative Sectors: Discussion Paper for the G20 Tourism Working Group.https://doi.org/10.1787/f597b0f0-en

4. Jafarova, K., Farmanov, E., Kadirova, S., Makhmudova, N., & Khodjaeva, F. (2026). Integrating ESG dimensions through digital technologies for sustainable tourism development: Evidence from heritage destinations in Uzbekistan. Frontiers in Sustainability, 7, 1784778.https://doi.org/10.3389/frsus.2026.1784778

5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2024). 2024-yil 7-dekabrdagi 820-son qarori.https://lex.uz/docs/7253950

6. UNESCO World Heritage Centre. Sustainable Tourism Toolkit.https://whc.unesco.org/en/sustainabletourismtoolkit/